

Joanna Gil-Mastalerczyk*

TEORIA WITRUWIUSZA A SACRUM WSPÓŁCZESNEJ PRZESTRZENI KOŚCIOŁA

VITRUVIUS` THEORY AND SACRUM OF THE CONTEMPORARY SPACE OF CHURCH

Najbardziej podstawową teorię i definicję architektury skonstruował ponad dwa tysiące lat temu Witruwiusz. Według niego architektura jest sztuką budowania. Ogromnie ważna jest również przestrzeń, która tworzy architekturę. Dlatego istotne jest bezbłędne rozplanowanie przestrzeni odpowiednio do przeznaczenia budynku, czyli jego użyteczności. Przestrzeń kościoła i to nie tylko kościoła współczesnego jest przestrzenią wyjątkową oraz zupełnie odmienną od pozostałych.

Słowa kluczowe: teoria Witruwiusza, sacrum przestrzeni Kościoła

Above two thousand years ago, Vitruvius designed the most basic theory and definition of architecture. In his opinion the architecture is art of build. The space, which creates the architecture is very important. Very essential is faultless design of space in accordance with use of building, that is usefulness. Space of church – especial contemporary church is unusual and different from the other.

Keywords: Vitruvius` theory, sacrum space of church

Jest wiele różnych definicji architektury. Najbardziej podstawową teorię i definicję architektury skonstruował ponad dwa tysiące lat temu Witruwiusz w swoim dziele *O architekturze ksiąg dziesięć*. Według Witruwiusza architektura jest sztuką budowania. W skład jej wchodzi Praktyka i Teoria. Ogromnie ważna jest również przestrzeń, która tworzy architekturę, a perfekcję architektury określa relacja pomiędzy formą a przeznaczeniem.

Dzieło Witruwiusza podjęło analizę celowości i użyteczności tych zagadnień. Według niego ważne

było bezbłędne rozplanowanie przestrzeni odpowiednio do przeznaczenia budynku, czyli jego użyteczności. Architektura różni się od innych dziedzin sztuk ponieważ potrzebuje przestrzeni. Pojawia się wówczas, gdy człowiek odczuwa potrzebę, która skłania go do spojrzenia na rzecz w odpowiedni sposób. Zalecenia teoretyka ukierunkowane były na wzniesienie obiektów budowlanych zgodnie z potrzebami użytkownika. To właśnie forma miała być dostosowana do funkcji obiektu, a także miała być spójna z miejscem i z jego otoczeniem. Doświadczenie prze-

* Gil-Mastalerczyk Joanna, mgr inż. arch., Starostwo Powiatowe w Krakowie, Wydział Architektury, Budownictwa, Inwestycji i Remontów

strzeni stanowi więc jedną z podstawowych kategorii egzystencjalnych.

Z tej racji, że Witruwiusz był wyznawcą religii państwowej, do jej wymogów starał się dostosować niektóre prawidła architektury sakralnej. Postulował wznoszenie świątyń ukształtowanych zgodnie z charakterem bóstwa, na przykład nieprzekryte (hypetralne) dla Nieba i bóstw planetarnych, doryckie – surowe w formie, dla bogów wojny (z Minerwą włącznie), a jońskie i korynckie – bogato zdobione, dla bogiń, nimf i dla Ojca Libera, czyli zniewieściałego Dionizosa.

Istnieje ogromna różnica pomiędzy przestrzenią sakralną a świecką. Sakralna przestrzeń ma szczególne znaczenie w religijnym doświadczeniu każdego człowieka. Architektura sakralna, kościół, kaplica, świątynia, jej wnętrze staje się miejscem świętym poprzez jej sakralizowanie. Jest przestrzenią wyjątkową dzięki należytej atmosferze wnętrza, na którą składają się witraże, oświetlenie, wielkość, przestrzenność, proporcja i hierarchia elementów, specyficzny klimat intymności, psychologiczny nastrój itd. Przestrzeń kościoła i to nie tylko kościoła współczesnego jest więc przestrzenią zupełnie inną oraz odmienną od pozostałych.

Źródłem duchowej odnowy Kościoła był Sobór Watykański II zapoczątkowany przez Jana XXIII. To właśnie w dokumentach tego Soboru pojawiają się doniosłe sformułowania dotyczące sztuki liturgicznej i sztuki sakralnej, nie w formie rygorystycznych zaleceń, ale w formie wizji Nowej Ewangelizacji, w której sens liturgii, formy świątyni, miejsce i charakter sztuki sakralnej — nabierają nowego blasku i wartości.

Nieporozumieniem jest mniemanie, że zużyły się już: treści teologiczne, symbole biblijne, czy wymowa psychologiczna sacrum kościelnego. Błędem jest także twierdzenie, że w architekturze i sztuce wszystko już było. Było wiele, i to bardzo wiele. My współcześni nie tylko możemy, ale powinniśmy z tego

właśnie dziedzictwa czerpać. Mamy niejako sięgać do doświadczeń przeszłości, wpatrywać się i wsluchiwać w nie, ale zarazem nadawać im nowy impuls i wymiar. Obowiązkiem ludzi naszej epoki jest wyraziste podkreślenie naszej przynależności do kultury i sztuki śródziemnomorskiej [1].

Dogłębną analizę zagadnień, związanych z problematyką sacrum współczesnego kościoła, podejmował wielokrotnie właśnie ks. Henryk Nadrowski. Poruszona przez niego tematyka pozwala zrozumieć, od samych korzeni, znaczenie symboliki religijnej w architekturze, a także w życiu codziennym każdego człowieka.

Wywodził on, iż skala obiektu, jak i jego symboliczna struktura, mają ukazywać wyjątkowy charakter danego dzieła. Kościół niesie swoiste przesłanie kerygmatyczne i ewangelizacyjne, jest znakiem i świadectwem wobec świata oraz wierzących chrześcijan. Całość – myślenie, działanie architektoniczne i plastyczne – ma być zakorzeniona w wierze i teologii. *To ma być czytelna jednia. (...) Ma to być zarazem obiekt, który poprzez przesłanie określonych treści ideowych, zostaje wpisany w kontekst czasu i przestrzeni. Ta zamierzona i wyróżniająca się swoją duchową atmosferą przestrzeń, ma być jednocześnie mocno zakorzeniona w chrześcijaństwie, w duchu prawdziwie katolickim, w posoborowej odnowie. [2]*

Przestrzeń kościoła jest przestrzenią zupełnie inną, podlega innym emocjom i dramaturgii. Jest to przestrzeń integralna i konsekwentna, przestrzeń, która w całości wytwarza atmosferę skupienia liturgicznego oraz modlitewnej zadumy. Trwałym elementem większości kościołów jest wyraźnie sprecyzowana treść i myśl przewodnia. Szczególnie ważna w przestrzeni tego wnętrza jest rola krzyża, który jest znakiem wiary i misterium zbawienia.

Istotną rolę w przestrzeni sacrum pełni również światło, które na różne sposoby przybliża i objawia Boga oraz kieruje uwagę ku ołtarzowi, narzuca skupienie, odcina od świata i wciąga w tajemnicę.

1 i 2. Kościół Św. Szczepana (zdjęcia własne) / Church of St. Szczepan (personal photos)

3. Kościół św. Szczepana, wnętrze kościoła z witrażami w nawie głównej autorstwa Józefa Januszewskiego (zdjęcie własne) / Church of St. Szczepan interior of the church with stained glasses in nave created by Józef Januszewski (personal photos)

4. Kościół św. Szczepana, cudowny obraz Matki Bożej Pocieszenia (nieznanego autorstwa) z XVI wieku wraz z ołtarzem (zdjęcie własne) / Church of St. Szczepan, painting of the Virgin Mary from XVI century with altar (personal photos)

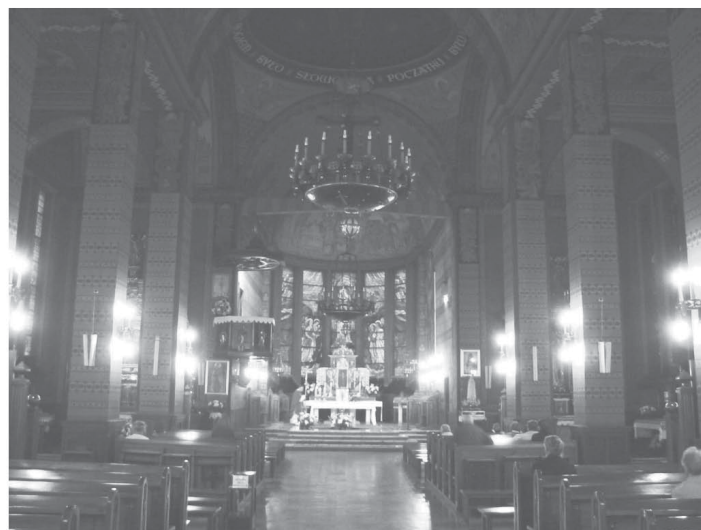

1

2

3

4

W różnych kulturach na różny sposób kształtuje ono przestrzeń świątyni. Można nim operować na wiele sposobów, a także wytwarzać różne emocje – kolorowe światło błyszczących gotyckich witraży, koronka świetlna maswerków, tajemniczy mrok świątyń średniowiecznych, itd.

(W teologii średniowiecznej „światło zalewające katedrę objawiało Światłość Bożą”. W architekturze islamu „światło jest symbolem boskiej jedności”. (...) Istotnie, muzułmański artysta dążył do przekształcenia tworzonej substancji w wibracje światła. Służyła ku temu maszrabija – ażurowa, wzorzysta ścianka przysłaniająca okna i rozpraszająca intensywne promieniowanie słoneczne. Czasem służyły ku temu drobne kawałki lusterek pokrywające sklepienia stalaktytowe oraz fragmenty ścian przed wejściem do meczetu i w jego wnętrzu. Dzięki nim przestrzeń wypełnia się światłem rozedrganym, ponieważ dziesiątki reflektorków reagują na każdą zmianę w otoczeniu; czy obserwator zmienia swój punkt widzenia, czy ktoś w jakimś miejscu wnętrza się porusza, gasną jedne punkty a zapalają się inne [3].

Architektura sakralna i obecność sacrum mają służyć, a tym samym mają być oddane wspólnocie ludzi wierzących, którzy tam właśnie się gromadzą i modlą, oddając kult Bogu. Dlatego ogromnie ważna jest forma tych obiektów, odpowiednio zaprojektowane wnętrza, które mają wytworzyć wyjątkową atmosferę przestrzeni sakralnej i odzwierciedlać wspaniałość i dostojeństwo Stwórcy.

Temat piękna sacrum poruszył Józef Szymon Wroński, pisząc: *Sztuka posługuje się pięknem, wyrażonym harmonią, równowagą (niekoniecznie poprzez symetrię), stosunkiem mas, wyważoną tektoniką, geometrią, mówiącą o sile intelektu, bowiem piękno jest doskonale (lub dąży do doskonałości), a doskonałość jest atrybutem Boga, stąd w pięknie zawiera się sacrum – odbłask Boga – bożej doskonałości. Architektura i sztuka sakralna – czytamy w Konstytucji o liturgii świętej – dąży do wyrażenia w jakiś sposób*

w dziełach ludzkich nieskończonego piękna Bożego, a piękno – jak mówił Sokrates – jest kształtem świętości, toteż talent artysty przyczynia się w znacznym stopniu do sakralizacji piękna, a materialna i artystyczna świetność świątyni ma ułatwiać wierzącym osiągnięcie zjednoczenia mistycznego [4].

Ład, wyrazistość i swego rodzaju sztuka formy, są ważnymi czynnikami ciągłego uaktualniania sacrum poprzez znaki i symbole. Przestrzeń sacrum jest czymś wyjątkowym musi więc wyróżniać się odpowiednią treścią oraz cechować pewnymi wartościami. Dlatego obecny w niej artyzm i kreatywne inwencje czynią ją przestrzenią Boga oraz gromadzącą się tam ludu [5].

Przykładem takim jest jeden z wielu współczesnych kościołów w Krakowie, zlokalizowany przy ul. Sienkiewicza, XX-wieczny kościół parafialny Świętego Szczepana, architekta Zdzisława Mączyńskiego.

Kościół zbudowany został w latach 1933–1938 w stylu modernizmu międzywojennego. Natomiast w 1959 roku kościół sprofanowany przez hitlerowców rekonsekrował wówczas biskup Karol Wojtyła.

Nie zagłębiając się w problemy związane z formą budynku kościoła, ograniczyć się można do analizy tego wnętrza sakralnego – wnętrza kościoła, kaplicy, jak również dzieła sztuki sakralnej w nim się znajdującej.

Kościół posiada bogato zdobione modernistyczne wnętrza podzielone na trzy nawy wsparte na ośmiu filarach. Nad skrzyżowaniem transeptu i nawy głównej zlokalizowana jest okrągła kopuła z wieżyczką. Obok ołtarza głównego z rzeźbą patrona św. Szczepana, męczennika znajdują się cztery ołtarze boczne (Matki Bożej, Serca Jezusowego, Miłosierdzia Bożego i św. Józefa). Wśród przedmiotów stanowiących wyposażenie świątyni znajdują się zabytki pochodzące ze starego wyburzonego kościoła św. Szczepana w Krakowie. Należą do nich: cudowny obraz Mat-

ki Bożej Pocieszenia z XVI wieku wraz z ołtarzem (rys. 4), pochodząca z 1425 r. brązowa chrzcielnica oraz relikwiarze śś. Urszuli i Szczepana.

Szczególną uwagę zwraca tu organizacja wnętrza sakralnego, zrealizowana przez zlewającą się z tłem ścian i zarazem skupiającą uwagę widza, ciemną polichromię. Kościół ten cechuje i wyróżnia spośród wielu innych wyjątkowa, spokojna atmosfera wytworzona między innymi przez malowidła ściennie zdobiące ściany i sklepienia.

Kilku twórców miało swój udział w powstawaniu dekoracji wnętrza tego kościoła. Autorem ciemnej polichromii wykonanej w latach 50., jest Franciszek Walczewski. Malarstwo gobelinowe zapewnia wewnątrzny spokój, atmosferę skupienia i opanowania. Dodatkowo wnętrze świątyni uświetniają piękne witraże autorstwa Józefa Januszewskiego (absyda), Jana Bukowskiego i Józefa Pankowskiego (w nawach bocznych), wykonane w pracowniach Żeleńskiego i Wilkosza.

Na witrażach uwiecznione zostały nazwiska najhonorowniejszych sponsorów. Jednym z fundatorów witraży był ojciec kardynała Franciszka Macharskiego.

Twórcą projektu ołtarza głównego jest Franciszek Mączyński, któremu przypisuje się również autorstwo ołtarza w prawej nawie bocznej, który wzorowany jest na znajdującym się w nawie lewej wczesnobarokowym ołtarzu Matki Bożej Pocieszenia, a także ozdobionej rzeźbami ewangelistów ambony.

W kościele wyodrębnione są też pewne wyjątkowe miejsca, które natychmiast po wejściu do wnętrza są łatwo dostrzegalne i rozpoznawalne, jak wczesnobarokowy bogato wykończony i poźłocony ołtarz z 1629 r., na którym umieszczony jest słynący łaskami obraz Matki Bożej Pocieszenia (nieznanego autorstwa), wzorowany na wizerunku w bazylice Santa Maria Maggiore w Rzymie. Jest to miejsce szczególnie w przestrzeni tego kościoła, chociażby z uwagi na fakt, że ogromne jest przywiązanie parafian do tego miejsca. Ciągle się tu modlą, składają tu wyrazy

podziękowania w postaci wotów i proszą o wstawienie Maryi. W kościele znajduje się również obecnie jedna z najstarszych chrzcielnic Krakowa gotycka, spiżowa chrzcielnica datowana na pierwszą połowę XV wieku, ufundowana przez ówczesnego proboszcza starego kościoła św. Szczepana – Stanisława Roy'a.

Genne elementy wystroju wnętrza kościoła, pochodzące również ze zburzonego kościoła św. Szczepana, manierystyczny obraz Matki Bożej Pocieszenia, piękna ciemna dekoracyjna polichromia wnętrza składają się i tworzą wyjątkową i niecodzienną przestrzeń sakralną tego obiektu. Wzajemne ułożenie form wobec siebie, ze światłem pochodzących od witraży, cieniami rzeźb, filarów przekazują specyficzne i wyjątkowe wrażenia związane z charakterem tego wnętrza i tej budowli. Świadomie zaplanowana przez projektanta tej przestrzeni wspaniała gra brył i form, poprzez wykorzystanie różnorodnych materiałów, wytwarza spełnioną harmonię i relacje emocjonalne. To właśnie harmonia czyni grę brył w świetle wspaniałą, a forma wyraża jej przeznaczenie.

Kościoty są różne. Niektóre są niezwykle arcydziełami sztuki, jak np. świątynia księży Zmartwychwstańców w Krakowie stanowiąca przykład wykorzystania architektonicznych założeń postmodernizmu w budynkach przeznaczonych dla instytucji katolickich.

Zespół klasztorny zaprojektowany został w stylu postmodernistycznym przez D. Kozłowskiego i W. Stefańskiego, a wzniesiono go w latach 1985–1996. Autorami wystroju wnętrza klasztoru są D. Kozłowski i M. Misiągiewicz. Teren seminarium stanowi bardzo symboliczną przestrzeń, a architektura została całkowicie podporządkowana przesłaniu religijnemu. Całość tworzy złożony formalnie i treściowo obiekt o przeznaczeniu religijnym zbudowany w estetyce surowego betonu tworzącego swobodne kształty. Zespół cechuje silne przerysowanie elementów postmodernistycznych, mocno nastrojowych z barwną

dekoracją. Wnętrze świątyni zdominowane jest przez powtarzającą formę zewnętrznego zwieńczenia, wielką, zajmującą prawie całą przestrzeń nawy, otwartą ku górze betonową konfesję. Przestrzeń kościoła wypełnia światło, pochodzące z górnych okien oraz z migotliwych prześwitów okiennych w ścianach [6]. Wszystko to składa się na wyjątkową i niecodzienną atmosferę tej przestrzeni sakralnej współczesnego kościoła.

Inne kościoły są pewnego rodzaju muzeami, w których ludzie się nie modlą, przez które przecho- dzą tysiące zwiedzających, jeszcze inne miejscami pielgrzymkowymi, miejscami cudownych objawień. Jednak zawsze wewnątrz kościoła pozostaje przesycone modlitwą, dlatego przestrzeń sacrum powinna służyć wiernym i umożliwiać głębokie duchowe przeżycia.

Na przestrzeni dziejów powstało wiele form i schematów architektonicznych, także różne były wyznaczniki tzw. sakralności, w której odbijał się duchowy klimat epoki, ale kościoły zawsze pozostawały

pewnego rodzaju hymnem chwały wiary katolickiej. Wszystko służyć miało temu, by nasze myśli były skierowane w stronę Boga. Masywne mury romańskie mówiły o ascetycznej postawie wobec doczesnego życia, zaś strzeliste mury i formy gotyckie wyrażać miały chęć bycia bliżej Boga.

Teoria architektury Witruwiusza zawarta w dziele *De architectura*, oraz zalecenia z przeszłości pozostają aktualne we współczesności i są wciąż żywe w architekturze, projektowaniu i w myśli wielu architektów, czy projektantów. Nadal żywe pozostają zawarte w niej reguły, chociażby te które mówią o tym, że forma każdej budowli powinna wyrażać jej tożsamość oraz ma być stosowna do funkcji. Architektura nadal potrzebuje użyteczności, więc budować, tworzyć należy zgodnie z potrzebami jej użytkownika. Definicja architektury jest zawsze związana z pewną ideą i teorią. Architektura jest nauką wzbogaconą wiedzą z różnych dziedzin, wykorzystywaną także w różnych rodzajach sztuki.

PRZYPISY

[1] Ks. H. Nadrowski, *Program ikonograficzny nade wszystko*, www.sztukasakralna.pl/prikonograficzny.php, 7.06.2009.

[2] Ks. H. Nadrowski, *Program ikonograficzny nade wszystko*, www.sztukasakralna.pl/prikonograficzny.php, 7.06.09.

[3] A. Basista, *Światło w przestrzeni sakralnej*, www.sztukasakralna.pl/prikonograficzny.php, 7.06.09.

[4] J. Sz. Wroński, *Pojęcie i znaczenie sacrum w architekturze*, www.sztukasakralna.pl/prikonograficzny.php, 7.06.09.

[5] Ks. H. Nadrowski, *Wobec czasu i przestrzeni*, www.sztukasakralna.pl/prikonograficzny.php, 7.06.09.

[6] Informacja za: A. Buszko, rozprawa doktorska: *Ewolucja myśli architektonicznej w sztuce sakralnej po reformach Soboru Watykańskiego II na przykładzie Krakowa*, promotor: dr hab. Zdzisława Tołłoczko, prof. PK, Politechnika Krakowska imienia Tadeusza Kościuszki, Wydział Architektury, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Katedra Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechnej, Kraków, 2006.

BIBLIOGRAFIA

- Nadrowski H. ks., *Sacrum przestrzeni kościelnych*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.
- Nadrowski H. ks., *relacje „fides”, „ratio” i „ars” zabytkowym kościołach*, Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej, 2006, z. 30, s. 289–306,
- Nadrowski H. ks., *Budowa kościoła. Aspekt teologiczny i pastoralny*, Poznańskie Studia Teologiczne, tom 17, 2004, s. 265–303.
- Nadrowski H. ks., *Sztuki sakralnej szanse i zagrożenia*, Nota bibliograficzna „Teologia i Człowiek”, 6(2005), s. 105–137.
- Nadrowski H. ks., *Program ikonograficzny nade wszystko*, www.sztukasakralna.pl/prikonograficzny.php, 7.06.2009.
- Wroński J. Sz., *Pojęcie i znaczenie sacrum w architekturze*, www.sztukasakralna.pl/prikonograficzny.php, 7.06.2009
- Wroński J. Sz., *Pojęcie i znaczenie sacrum w architekturze*, cz. 4, www.sztukasakralna.pl/prikonograficzny.php, 7.06.2009.
- Kultura antyczna. Anna Sadurska Witruwiusz i jego dzieło, www.wiw.pl/kulturaantyczna/eseje/witruwiusz_01.asp, 7.06.2009.
- Rzymskokatolicka Parafia Świętego Szczepana w Krakowie, www.sw.szczepan.diecezja.krakow.pl/; 7.06.2009.
- Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1956.
- Buszko A., rozprawa doktorska: *Ewolucja myśli architektonicznej w sztuce sakralnej po reformach Soboru Watykańskiego II na przykładzie Krakowa*, Promotor: dr hab. Zdzisława Tołłoczko, prof. PK, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Wydział Architektury, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Katedra Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechnej, Kraków, 2006.
- Monestiroli A., *Osiem definicji architektury*, Czasopismo Techniczne Architektura, numer specjalny, Definiowanie przestrzeni architektonicznej architektura jako sztuka, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, 2004.